

Izvorni znanstveni rad
UDK: 811.163.42'255:27.234:
003.349.1:003.349

PRILOG ISTRAŽIVANJU ČEŠKIH JEZIČNIH UTJECAJA U GLAGOLJIČNOME *NOVOME* *TESTAMENTU* (1562./1563.) STJEPANA KONZULA I ANTUNA DALMATINA

Martina Kramarić

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
mkramar@ihjj.hr

U povijesti hrvatskoga jezika često se poszczalo upravo za češkim kao bliskim i prihvatljivim slavenskim jezikom u posredništvu pri preuzimanju riječi stranoga podrijetla ili u slučaju prevodenja. Tako je bilo od najranije pismenosti, a najpoznatiji je primjer svakako Šulek u stvaranju znanstvene terminologije na hrvatskome jeziku. I u predgovoru glagoljičnoga prijevoda *Novoga testamenta* Primož Trubar spominje češke izvore u sličnoj funkciji, tj. ne u izravnoj funkciji predloška za prijevod, nego kao izvor za vokabular koji bi mogao nedostajati pri prevodenju: „Jako imamo i koristimo više od jednog latinskoga, njemačkoga i talijanskoga prijevoda Biblije (a zbog mnogih starih slavenskih riječi i češki), poštuemo i slijedimo najviše Erazmov i Lutherov prijevod.“ (NT1: 24). S obzirom na to da je u Češkoj tradicija biblijskih prijevoda na narodni jezik jako bogata i duga, a teče još od sredine 14. stoljeća, teško je za ovu prigodu pristupiti pitanju predloška za glagoljični prijevod Biblije traženjem potencijalnih čeških predložaka. Stoga ćemo se osvrnuti na moguće utjecaje češkoga jezika, ponajprije leksičke, te time pokušati doprinijeti istraživanju leksičke slojevitosti toga biblijskog prijevoda na hrvatski jezik.

Ključne riječi: Konzul i Dalmatin, hrvatski protestantski prijevod *Novoga testamenta* (1562.), češki biblijski prijevodi, češki jezični utjecaji

1. Uvod

Hrvatski i češki srodni su slavenski jezici, koji su u više navrata od najranijega razdoblja ćirilometodske pismenosti intenzivirali svoje književne i jezične dodire. Tako je bilo od najranije pismenosti kada su se u hrvatskim rukopisnim ulomcima našli tekstovi legenda o češkim svecima zaštitnicima (*Legenda o svetome Václavu*, *Prva crkvenoslavenska legenda o svetome Vidu*, *Žitja Konstantina i Pohvala Ćirilu*) ili

Praški listići zapisani glagoljicom, koji se povezuju s djelatnosti Szavskoga samostana (1032.), u kojemu se nastavila ćirilometodska tradicija i slavensko bogoslužje nakon progona Ćirilovih učenika iz Velike Moravske (današnje Češke i Slovačke).¹ Intenzivniji je dodir tih dvaju jezika ostvaren tijekom 14. i 15. stoljeća za boravka hrvatskih svećenika glagoljaša u Pragu, u predjelu Nové město.² Upravo su emauski prijevodi sa staročeškoga nastali tijekom toga boravka prvi poznati prijevodi s jednoga slavenskoga jezika na drugi (Reinhart 1997: 189). Kao rezultat tih prijevoda sa staročeškoga u starohrvatskim su tekstovima uočeni ponajprije leksički utjecaji češkoga jezika (npr. *jadrko* 'jezgra', *nejistota* 'nesigurnost, ugroženost, sumnja', *poprslak*, *popr(e)slak*, *poprslk* 'zraka sunca', *zupvati* 'očajavati, pasti u očaj')³.

U povijesti hrvatskoga jezika često se također posezalo upravo za češkim kao bliskim i prihvatljivim slavenskim jezikom kao izvorom pri nedostatnom vokabularu ili u slučaju prevođenja. Najpoznatiji je primjer u preuzimanju bohemizama svakako Šulek u stvaranju znanstvene terminologije na hrvatskome jeziku. Također je poznato da su potrebnu terminologiju prema češkome jeziku preuzimali ilirci,⁴ a češki je jezik poslužio i kao model pri tvorbi neologizama i prevedenica te kao posrednik u preuzimanju leksika njemačkoga podrijetla kao prihvatljiviji slavenski jezik uz slovenski, slovački i ruski jezik.⁵ U preporodnim časopisima objavljivali su se brojni prijevodi čeških tekstova, bilo izravno bilo posredno preko nekoga drugog slavenskog jezika (Keipert 2008: 229–240), preko kojih su u hrvatski jezik toga razdoblja prodirali bohemizmi, a njihova prihvaćenost očitovala se poslije u

¹ Pregled istraživanja češko-hrvatskih kulturnih i jezičnih dodira kroz povijest vidi u Kramarić 2015b: 21–33, gdje su navedeni detaljnije istraživači i literatura. Pregled istraživanja intenzivnijega češko-hrvatskog dodira u 14. i 15. stoljeću vidi u Kramarić 2012: 97–107 i Kramarić 2019: 45–67, gdje su navedeni detaljnije istraživači i literatura.

² Samostan *Na Slovanech* u kojemu su hrvatski svećenici glagoljaši boravili u Pragu osnovan je 1347., a crkva je posvećena 1372. godine. Samostan se naziva u literaturi Emauskim od 17. stoljeća jer je posvećen na Uskršni ponedjeljak kada se čitalo čitanje o Isusovu susretu s učenicima u Emausu. Stoga se i govori o emauskome razdoblju dodira češkoga i hrvatskoga jezika i o emauskim prijevodi-ma, odnosno djelima koje su hrvatski svećenici glagoljaši prevodili sa staročeškoga te koji su sačuvani do danas u rukopisnim prijepisima. Riječ je o djelima pretežito nabožne tematike, a njihov popis vidi u Reinhart 1999: 223–225, Kramarić 2016: 155–167 s detaljnijim opisom staročeških predložaka, te Kramarić 2019: 55–60.

³ Leksik zapisujemo u obliku kakav je zabilježen u starohrvatskim prijevodi-ma. Više o utjecaju češkoga jezika u prijevodi-ma vidi u Kramarić 2015a i 2019.

⁴ Radove o tome te popise preuzetih riječi iz češkoga jezika vidi u Maretić 1892: 68–98, Jonke 1964: 261–273 i Moisejenko 1997: 313–318.

⁵ O tome detaljnije vidi u Turk 2017: 327–336 i Kramarić 2017: 464–474.

preporodnim rječnicima (npr. Užarević-Mažuranić 1842). Jonke (1964: 265) stoga navodi kako su ilirci najčvršće veze održavali upravo s Česima.

I u predgovoru prvomu dijelu glagoljičnoga prijevoda *Novoga testamenta* Primož Trubar, navodeći strane izvore koji su prevoditeljima pomogli u radu na prvome hrvatskom prijevodu cijeloga novozavjetnog teksta, spominje češke izvore u sličnoj funkciji, tj. ne u izravnoj funkciji predloška za prijevod, nego kao izvor za vokabular koji bi mogao nedostajati pri prevođenju: „Iako imamo i koristimo više od jednog latinskoga, njemačkoga i talijanskoga prijevoda Biblije (a zbog mnogih starih slavenskih riječi i češki), poštuemo i slijedimo najviše Erazmov i Lutherov prijevod.“ (NT1: 24). U Trubarovu predgovoru glagoljičnomu izdanju *Novoga testamenta* ne otkriva se puno o tehnici i načinu prevođenja te o suradnicima koji su pomagali Stjepanu Konzulu i Antunu Dalmatinu, ali se ipak iznosi podatak o tome kako je češki jezik mogao biti prevoditeljima izvor za stare riječi. To bi moglo značiti da su i neki crkvenoslavizmi ušli u hrvatski prijevod upravo stoga jer su se našli u češkome prijevodu. Ta činjenica zanimljiva je i poticajna za daljnje istraživanje⁶ u odnosu na stav prema dotadašnjim, crkvenoslavenskim prijevodima misnih knjiga koji se ističe u predgovoru prijevodu *Novoga testamenta*, ali i općenito u već proučavanome odnosu prema crkvenoslavizmima.

Naime, već je istraživanjima potvrđena činjenica da je glagoljični prijevod *Novoga testamenta* inovativniji u pogledu leksika za razliku od ćiriličnoga prijevoda, koji je više pod utjecajem crkvenoslavenskoga jezika (Čupković 2013: 138). Inovativnost u tome smislu, odnosno okrenutost narodnomu jeziku te „stvaranje razumljiva jezika“ (Matešić 1992: 12), jedno je od traduktoloških načela⁷ kojega su se prevoditelji držali te kojim su pokušavali steći veću prihvaćenost i čitanost među običnim pukom. U predgovoru glagoljičnomu prijevodu također se izriče i nezadovoljstvo dotadašnjim liturgijskim knjigama pisanim staroslavenskim jezikom (NT1: 51–52) te ih hrvatski protestanti nisu uzimali kao izvor ili pomoćno sredstvo u prevođenju, iako Polovič navodi da su Konzul i Dalmatin na raspolaganju imali jedan crkvenoslavenski rukopis (Polovič 1908: 56).⁸ Osnovna je zamjerka crkvenoslavenskim knjigama nejasnoća i nerazumljivost te prevelik utjecaj latinskoga jezika „(...) da čak ni sami svećenici ne razumiju mnoge riječi u nedjeljnim Evandeljima.“

⁶ U ovom se radu nećemo baviti tom tematikom, a ona zasad nije proučavana.

⁷ O traduktološkim je načelima u prevođenju *Novoga testamenta* izlaganje na znanstvenome skupu *Jezik hrvatskih protestantskih izdanja u kontekstu hrvatskih i europskih književnojezičnih koncepcija XVI. stoljeća* održala i Sanja Perić Gavrančić.

⁸ O odnosu hrvatskoga glagoljičnoga prijevoda *Novoga testamenta* prema staroslavenskoj tradiciji vidi i u Barbarić i Eterović (2020).

(NT1: 20). Drugi je način u postupku „stvaranja razumljiva jezika“ eksplikativnost, tj. uporaba eksplikativnih kontaktnih sinonima, za koje je zaključeno da uz interpretativnu imaju i stilsku funkciju (Čupković 2013: 139).⁹ Također su u želji za tumačenjem nerazumljivih dijelova teksta u predgovoru obaju izdanja autori naveli kako se koriste uglatim zagradama i zvjezdicama u tumačenju pojedinih riječi, najčešće zbog dijalektne raznolikosti hrvatskoga jezika i potrebe da se jedna riječ protumači sinonimnim riječima iz drugih narječja.¹⁰ Moguće je stoga pretpostaviti da se među takvim označenim riječima (a ukupno ih ima preko 800, Jembrih 2007: 185–199) nalazi i pokoja češka riječ koju su prevoditelji stoga označili i protumačili na marginama.

2. Češka tradicija biblijskih prijevoda

Češka tradicija biblijskih prijevoda na narodni jezik jako je bogata i duga, a teče još od prijelaza iz 13. u 14. stoljeće, kada su se u ženskim samostanima uz latinske psalme počeli zapisivati dijelovi češkoga prijevoda kao češke glose (Kyas 1997: 32, 34). Iz 14. stoljeća potječu i prvi češki vernakularni evanđelistari, koji su također nastali u ženskim samostanima (isto).¹¹ Do 1500. godine u Češkoj su nastala četiri različita prijevoda Biblije (četiri redakcije) s obzirom na jezične razlike i popravke te odnos prema Vulgati (Voleková i dr. 2019: 18). Najstarija, prva redakcija češke Biblije potječe iz polovice 14. st.¹² i pripada najstarijim slavenskim prijevodima teksta Biblije nakon ćirilometodskoga prijevoda iz 9. stoljeća (Voleková i dr. 2019: 18). Još se uvijek utvrđuju okolnosti nastanka prvoga češkoga biblijskog prijevoda, iako se on povezuje sa ženskim samostanima, tko je bio naručitelj i gdje je prevedena, a

⁹ U radu razdvajamo uporabu kontaktnih sinonima koja je prisutna i u samome tekstu, a koja je uobičajena u hrvatskoj književnosti još od glagoljske književnosti, od tumačenja riječi na marginama teksta, postupak koji promatramo manje u stilskoj, a više u eksplikativnoj funkciji. Jembrih međutim i te pojašnjene riječi naziva kontaktnim sinonimima (2007a: 181).

¹⁰ „Takoe naiti hoćete kadi godi meju ovakvimi [] zlamenji, nike bēsede zaprte, ke nisu ot Teksta: Nego su toga radi od' tul'maćara pridane i vnutar' zapisane, da veći razum' bude nikim' bēsedam' otvoren. I Po ovi put', kada vele mnogih' stvari V hrvatskoj Zemlji, Va istrii, V primorji i V dalmaciji, jednako ne izgovaraju i ne imenuju: Jesmo takoe sa ovakovimi Zvēzdicami *nike besede zaznamenali, da vazda kadigodi naideš jednu zvēzdicu vnutri v tekstu, očeš takoe naiti jednu drugu bēsedu zaznamenanu zvana na kraji z drugu zvēzdicu: Prva zvezdica kaže prvu na kraju, a druga drugju i proč(aja).“ (NT2: 439)

¹¹ Riječ je o prijevodu cijeloga Matejeva evanđelja uz popratno crkveno tumačenje.

¹² Prijevod je nastao do pedesetih godina 14. stoljeća (Kyas 1997: 51).

i nepoznat je prvi cjeloviti prijevod, tj. sačuvani su samo rukopisni ulomci Ivanova Otkrivenja (tzv. *klementinske zlomky*) (Voleková 2015: 180). *Bible draždánská* ili *leskovecká* najstariji je poznati potpuni češki biblijski rukopis, nastao oko 1360. godine (isto: 181), drugi je *Bible litoměřicko-třeboňská*, nastao na kraju 14. stoljeća (isto: 183).¹³ Druga redakcija u kojoj je revidiran prvi prijevod djelo je anonimnoga autora na početku 15. stoljeća, koji je preveo cijeli Novi zavjet i preradio dio Staroga zavjeta. Drugoj redakciji pripada *Bible boskovická* (1414. – 1419.) te, primjerice, *Bible hlaholská* (još i *Bible Vyšebrodská*)¹⁴, nastala u već spomenutom Emauskom samostanu kao rezultat poduke hrvatskih svećenika glagoljaša češkomu svećenstvu glagoljici. Uz Bibliju kao kapitalno djelo nastao je u Emauskome samostanu respektabilan broj čeških pisanih spomenika na glagoljici.¹⁵ Još su od Dobrovškoga postojala mišljenja da češka glagoljična Biblija pripada I. redakciji, što je već početkom 20. stoljeća negirao Vajs, a to je potvrdio i V. Kvas (1956: 328–341), predani istražitelj staročeških biblijskih prijevoda. Zbog preplitanja novijega i starijega prijevoda Biblije izrazito je važna za češku tekstologiju jer su u njoj sačuvani neki dijelovi prvotnoga češkog prijevoda Biblije koji je izgubljen. Prema Kvasu (1975: 164), postoji mogućnost da je prvi češki prijevod Biblije nastao upravo za potrebe Emauskoga samostana 1370. godine, iako je danas prihvaćenija teorija da je prvi prijevod rađen za ženske samostane.

Treća redakcija češkoga biblijskog prijevoda pojavila se ubrzo nakon druge, već iza 1410. godine, koja se uz prijevod druge redakcije rukopisno širila jako brzo te su nastajali brojni rukopisni prijepisi, od kojih su mnogi bili jako bogato iluminirani. Vjeruje se da je u nastanku treće redakcije sudjelovao i Jan Hus, češki reformator, teolog i propovjednik, ali to nije još uvijek sa sigurnošću potvrđeno. Postoje također pretpostavke da je Hus preveo i tekst druge redakcije češke Biblije (*Bible boskovická*) jer je zapisana dijakritičkim pravopisom, koji se propisuje u njegovu traktatu *Orthographia Bohemica* (početak 15. st., od 1406. do 1412. godine) (Voleková 2015: 187). Cjelovit tekst treće redakcije sačuvan je u rukopisu *Bible paděrovská* iz 1433., a prema toj Bibliji cijela je treća redakcija nazvana „taborskom Biblijom“ (isto). Četvrta redakcija nastala je kao rezultat ispravaka koji su se provodili u brojnim rukopisnim primjercima, a prva je ujedno i tiskana redakcija koju je češka filologija doživjela prije 1500. godine. Najstariji je tiskani češki biblijski tekst iz 1482. ili 1483.

¹³ Prvoj redakciji pripada i rukopis *Bible olomoucká* (1417.).

¹⁴ Sačuvan je u cjelini samo drugi dio iz 1416. g. Rukopis je izdan, a priredila ga je Ludmila Pacnerová. *Česká bible Hlaholská (bible Vyšebrodská)*, Slovanský ústav AV ČR, nakladatelství Euroslavica, Praha 2000, XXXIX + 526 str.

¹⁵ Popis tih djela vidi u Pacnerová 2008: 410–418 i Kramarić 2019: 53–55.

godine, riječ je o tekstu Novoga zavjeta (*Nový zákon se signetem*), tiskanome u Plzňu, koji ne pripada IV. redakciji (Voleková i dr. 2019: 75).¹⁶ Prva je u cijelosti češka Biblija tiskana u Pragu, te se i naziva *Bible pražská* (1488.).

O velikome broju rukopisnih čeških biblijskih tekstova koji su sačuvani u ulomcima ili cjelokupnih prijevoda svjedoči popis koji je objavljen u knjizi Voleková i dr. 2019: 518–532, a do 1500. godine iznosi 245 tekstova. U razdoblju od 1500. do 1600. godine tiskano je 35 cjelokupnih knjiga Svetoga pisma ili njegovih pojedinih dijelova.¹⁷ Cjelokupni češki biblijski tekstovi tiskani u 16. stoljeću prerađivani su na način da odgovaraju svim glavnim vjerskim smjerovima (Dittmann 2013: 131).¹⁸ Ipak, češka Biblija koja je nabavljena za potrebe hrvatskoga prijevoda bila je katolička, što se vidi iz pisma Matije Klombnera, bilježnika kranjskih staleža u Ljubljani, barunu Ivanu Ungnadu, utemeljitelju uraške tiskare (1561. – 1565.), u kojemu navodi da će se češkom Biblijom stoga služiti samo radi jezičnih pitanja (sve prema Bučar 2010: 219–220). Češku je Bibliju Stjepanu Konzulu pribavio opat iz Walderbacha u ožujku 1563. godine (Bučar 2010: 219),¹⁹ a uz nju pribavljene su i poljska, mađarska, hebrejska Biblija. Također se iz drugoga Klombnerova pisma saznaje da se prevoditelj Cvečić u prevođenju koristio češkom i poljskom Biblijom, a naknadno je za češki i latinski jezik pomagač u prevođenju bio Slovenac Gašpar iz dvora Hmelnika kod Novoga Mesta. Prevoditelji²⁰ su u nedostatku hrvatskoga vokabulara posezali za tekstom i vokabularom češke i druge slavenske biblije (poljske), za koji su bili iznenađeni da ga tako dobro razumiju (Bučar 2010: 219).

Stoga ćemo se u ovome radu osvrnuti na moguće utjecaje češkoga jezika, i to leksičke, u prijevodu *Novoga testamenta*, te time pokušati doprinijeti istraživanju leksičke slojevitosti toga hrvatskog biblijskog prijevoda. Posvetit ćemo se samo

¹⁶ Tekstualni izvor za taj Novi zavjet dosta je arhaičan, riječ je o tekstu iz II. redakcije iz prve četvrtine 15. stoljeća *Nový zákon téšský* (Voleková i dr. 2019: 75).

¹⁷ Popis čeških biblijskih rukopisa, bilo u ulomcima bilo cjelovitih, vodi se u Odjelu za razvoj jezika pri Institutu za češki jezik (Oddělení vývoje jazyka, ÚJČ AV ČR v. v. i.) te se ažurira sa svakim novopronađenim rukopisom. Zahvaljujemo kolegici dr. sc. Kateřini Volekovej iz Odjela za razvoj jezika na dostavljanju podataka o broju čeških biblijskih tekstova.

¹⁸ Riječ je o šest biblija tzv. tipa Melantrichovych biblija (*Bible Melantrichové řady*) (Dittmann 2013: 131), pisanih na tradiciji latinske Vulgate. Za reformatorske potrebe u tisku su se određena mjesta izostavljala ili prepravljala. Navest ćemo i statistički podatak da je na početku 16. stoljeća u Češkoj bilo samo od 10 do 15 posto katolika (Dittmann 2013: 130).

¹⁹ Češka je Biblija pribavljena nakon što je započelo prevođenje, ali se iz pisama također može iščitati da su se korekcije radile naknadno, a da su pritom pomogle češka i poljska Biblija (Bučar 2010: 219).

²⁰ O glavnim prevoditeljima i njihovim suradnicima u radu na prijevodu glagoljičnoga *Novoga testamenta* vidi u Bučar 2010: 107–124.

glagoljičnomu prijevodu *Novoga testamenta*. Velik nedostatak ovoga istraživanja leži u tome što nije poznato koji je češki biblijski rukopis ili tiskana verzija poslužio kao pomoć pri nastanku hrvatske glagoljične Biblije. Nije čak ni poznato koja je redakcija češkoga biblijskog prijevoda u pitanju. Stoga smo se u istraživanju konzultirali s trima češkim rukopisnim biblijskim prijevodima i jednom tiskanom češkom biblijom, *Bible pražská* (BP) iz 1488. godine, kako bi svaka redakcija češkoga prijevoda Biblije bila zastupljena. Riječ je o tekstu iz 1. redakcije *Bible olomoucká* iz 1417. godine²¹, 2. redakcije *Bible mlynářčina* iz 1450. – 1475. godine²², 3. redakcije *Bible padeřovská* iz 1435. godine²³ i 4. redakcije *Bible pražská* iz 1488. godine²⁴. Usto, na mrežnim stranicama digitalnoga staročeškoga rječnika (*Vokabulář webový – Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny*) objavljen je od novozavjetnih biblijskih tekstova samo transkribirani tekst Matejeva evanđelja iz više biblijskih prijevoda.²⁵ S obzirom na to da su novija filološka istraživanja u radovima G. Čupković (2013: 140) pokazala utjecaj Lutherova prijevoda na hrvatski prijevod, koji je mogao teći i preko Trubareva prijevoda, u istraživanju smo se koristili i njemačkim, Lutherovim prijevodom (L45) te slovenskim, Trubarovim prijevodom (S1, S2) i Dalmatinovim prijevodom iz 1584. godine (DAL).²⁶

²¹ Njezin rukopis nalazi se u Znanstvenoj knjižnici u Olomouci (Vědecká knihovna v Olomouci), sign. M III 1/II. Digitaliziran je i javno dostupan na mrežnim stranicama knjižnice, *Bible olomoucká, II. díl* URL: <http://www.digitalniknihovna.cz/vkol/view/uuid:222857fc-4087-4261-9a35-f79ceb79951d?page=uuid:844c2454-0dc7-4b30-889a-5c8f74736b88> (12. rujna 2019.).

²² Rukopis nije datiran, a u opisu rukopisa na stranicama Digitalne knjižnice Manuscriptorium navodi se navedeni podatak o njegovu nastanku. Rukopis se nalazi u Nacionalnoj knjižnici Češke Republike (Národní knihovna České republiky), sign. XVII.A.10. Digitaliziran je i javno dostupan na mrežnim stranicama knjižnice. URL: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_XVII_A_10_0TZULP2-cs#search (12. rujna 2019.).

²³ To je najstariji poznati prijepis prijevoda III. redakcije. Rukopis se nalazi u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici (Österreichische Nationalbibliothek) u Beču, sign. Cod. 1175 HAN MAG. Digitaliziran je i javno dostupan. URL: http://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_4540488&order=1&view=SINGLE (12. rujna 2019.).

²⁴ Primjerak iz Nacionalne knjižnice Češke Republike, sign. 41.B.19., digitaliziran je i javno dostupan. URL: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_41_B_19_11UYJI3-cs (12. rujna 2019.).

²⁵ Riječ je o Matejevu evanđelju iz *Bible Bočkovi, Bible drážďanská, Bible litoměřická, Bible mikulovská, Bible olomoucká, Bible padeřovská, Bible pražská*. Vidi Vokabulář webový, edice. URL: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/vysledek-hledani/datace-asc/strana> (12. rujna 2019.).

²⁶ O inojezičnim i domaćim predlošcima koji su poslužili kao pomagalo pri prevođenju *Novoga testamenta*, a posebice o utjecaju njemačkoga, Lutherova prijevoda vidi u Barbarić i Eterović (2020). A. Jembrih istraživao je utjecaj slovenskoga, Trubarova prijevoda na tekst *Novoga testamenta* (2007b: 200–201).

Iako se poljska Biblija ne navodi u predgovoru *Novoga testamenta*, u Klombnerovu pismu barunu Ungandu spominje se kako je za potrebe prevedena hrvatskoga *Novoga testamenta* nabavljena i poljska Biblija (Bučar 2010: 219), pa smo u radu konzultirali i tekst poljske Biblije iz 1563. *Biblia Brzeska* (BB).²⁷

3. Utjecaj češkoga jezika na prijevod *Novoga testamenta*

O utjecaju češkoga jezika na prijevod hrvatskoga *Novoga testamenta* zasad nema istraživanja. Bohemizme kao leksički utjecaj češkoga jezika spominje u svojem radu Gordana Čupković te navodi primjer *imeneja* (Čupković 2013: 140). Riječ je ipak o crkvenoslavizmu, potvrđenome u hrvatskim tekstovima od 13. stoljeća.²⁸

Unatoč najavama u predgovoru i očekivanjima zbog već spomenutih pisama u kojima se s oduševljenjem komentira jezična srodnost češkoga i poljskoga prijevoda Biblije s hrvatskim prijevodom i njihova razumljivost (Bučar 1910: 219), nakon provedenoga detaljna tekstološkog istraživanja možemo zaključiti kako je utjecaj češkoga jezika na leksičkoj razini zaista neznatan, odnosno da nismo uočili ni jednu riječ koju bismo jednoznačno mogli odrediti kao posuđenu iz češkoga jezika.

Problemizirat ćemo ipak uočena dva primjera iako ne možemo jednoznačno zaključiti da je riječ o češkome utjecaju i u tim dvama primjerima. Ipak, preko tih primjera pokušat ćemo pokazati na koji je način češki prijevod Biblije mogao pomoći hrvatskim prevoditeljima.

Kao leksički utjecaj češkoga jezika na prijevod mogli bismo protumačiti glagol *oplivati* 'imati nečega preko mjere, obilovati'²⁹ da je on potvrđen u raspoloživim češkim biblijskim tekstovima koje smo naveli u uvodnome dijelu rada. Naime u rečenici:

2 Kr 8: 2 (...) da va velikoi skupščini nevolja, obilovalo jest'
vesel'je njih', i njih' veliko uboštvo *oplivalo je(st)
V bogatstvu njih' pripročćine...³⁰

²⁷ Iako nije riječ o najstarijemu poljskom biblijskom prijevodu (BB), poslužili smo se njime je je tekst re Biblije digitaliziran i javno dostupan na stranicama <http://www.literatura.hg.pl/brzeska/brzeska.htm> (13. rujna 2019.).

²⁸ Vidi AR III s. v. *imjenie*.

²⁹ Vidi VW s. v. *oplyvati* (pf. *oplynúti*) 3. biti prepunjen, preliven i 5. biti pun nečega, obilovati, imati nečega u punoj mjeri.

³⁰ U suvremenome hrvatskom prijevodu Biblije (HKS) stoji: „unatoč mnogim kušnjama i nevoljama, izobilna njihova radost i skrajnje siromaštvo preli se u bogatstvo darežljivosti.“, što također odgovara značenju češkoga glagola *oplyvati*.

glagol *oplivati* pojašnjen je na margini teksta kao „bogato jesu dali“, za što je očito da je uzor bila slovenska, Trubareva Biblija:

(S2) kadar so skuzi veliku nadlug bili izkušeni, ie
tu nih vesselic cilu obilnu bilu inu naisi so cilu bozi
bili, so oni vini v nih preproščini bogatu dali.

ili njemačka, Lutherova Biblija:

(L45) Vnd wie wol sie seer Arm waren
haben sie doch reichlich gegeben in aller einfeltigkeit.

U češkim prijevodima međutim navedeno je: *chudoba gich rozmnožena gest w bohatstwie v priemosti gich*³¹, dakle bez da je naveden spomenuti glagol. Pogledom u staropoljsku *Biblia Brzeska* iz 1563. može se uočiti svršeni oblik glagola *oplivati* (*opływać*) u obliku *opłynęło* (od *opływać*) istoga značenja (SPXVI XXI, s. v. *opływać* i *opływać*):

(BB) a ubóstwo, którym byli prawie do gruntu wyniszczeni opłynęło ku wielkiej szczodroblności ich.

U latinskome novozavjetnom tekstu navedena rečenica glasi:

quod in multo experimento tribulationis abundantia gaudii ipsorum et altissima paupertas eorum abundavit in divitias simplicitatis eorum,

te s obzirom na glagol *abundavit* i njegovo značenje ‘nabujati, obilovati, imati čega u izobilju’ (RLJ s. v. *abundo*), može se zaključiti da je hrvatski glagoljični prijevod s glagolom *oplivati* doslovniji i vjernije prati latinski tekst za razliku od Trubareva i Lutherova prijevoda, koji su očito poslužili kao izvor hrvatskomu prevoditelju za napomenu uz prijevod. Glagol *oplivati*³² prema obliku prevoditelj je mogao posuditi iz češkoga jezika ili poljskoga jezika, i to prema vlastitoj kompetenciji u tim jezicima.

³¹ Primjer je iz *Bible pražská*, a isti je glagol upotrijebljen i u ostalim biblijama iz drugih čeških redakcija.

³² Prema AR IX s. v. *oplivati* riječ je o nesvršenome obliku glagola *oplititi*, a značenja su 1. obilovati i 2. napuñati se vode. Oba su značenja potvrđena samo s potvrđama iz *Novoga testamenta*. Glagol *oplititi* znači ‘isplākati, ispluskati vodu’. Uz njih u AR-u je naveden glagol *oplimuti* sa značenjem istim kao i glagol *oplititi* te značenjem ‘oplimiti, poplaviti’. U starohrvatskome se očito nije razvilo preneseno značenje navedenih glagola kao u češkome ili poljskome jeziku.

Moguće je riječ i o općeslavenskome leksemu koji u tadašnjemu hrvatskom jeziku nije bio u općoj uporabi jer ga je prevoditelj dodatno pojasnio na margini.

Navest ćemo još jedan primjer u kojemu je češka vernakularna Biblija mogla doprinijeti preciznosti u prijevodu hrvatske glagoljične Biblije. Takav bi primjer mogao biti upotreba riječi *ledve*, *ledva*³³ u značenju 'bedro'.

Ledve (pl. t.) uvijek se u tekstu pojavljuju samo u množini. Riječ je nastala od praslavske osnove *lendvi-*, stsl. su oblici *lędvъ* i *lędvija*³⁴. Višeznačna je te se upotrebljava u značenju 'leđa', 'bokovi', ali i 'bubrezi', odnosno dio utrobe koji se nalazi ispod nabrojanih vanjskih dijelova tijela. U navedenim se značenjima *ledve* pojavljuju i u prijevodu *Novoga testamenta*, pa se u glosaru koji je izradio A. Jembrih u suvremenome izdanju *Novoga testamenta* 1 i 2 *ledve* i *ledvé* tumače kao 'bokovi', 'leđa (tijelo)' (Jembrih 2013: 481; 2015: 475). Značenje 'bokovi' očito je jer se u dvama primjerima riječ *bokovi* iz teksta pojašnjavaju zvjezdicom te tumače na marginama.³⁵ U staročeškome razvio se oblik *ledví* u značenju 'bedra' (VW s. v. *ledvie*), s tim da je taj oblik *ledví* zastarjelica te ga je vrlo rano zamijenio oblik *bedro*. Da su početkom 17. stoljeća u uporabi bila oba oblika, potvrđuje podatak iz Lodereckerova sedmerojezičnoga rječnika (1605.), koji je nastao kao prerada Vrančićeva peterojezičnoga rječnika dodavanjem češkoga i poljskoga jezika, uz natuknicu *lumbus*.³⁶ U Vrančićevu rječniku za latinski *lumbus* hrvatsko je značenje, koje on zove dalmatinski, *bok* (Vrančić 1971: 56), a u Lodereckerovu rječniku hrvatsko je značenje i dalje *bok*, a češko *bedra* uz sinonim *ledví*.³⁷ Za poljski se jezik navodi značenje *biodra* (Loderecker 2005 s. v. *lumbus*). Prema EJSJ-u značenje 'bedro, križa' također je zabilježeno u hrvatskome, slovenskome i ostalim zapadnoslavenskim jezicima u starijoj fazi razvoja jezika i u staroruskome.³⁸ Ne navodi se podatak o tome od kada je u hrvatskome i slovenskome jeziku u uporabi značenje 'bedro'. Prema ERHJ-u oblik *ledva* u 16. stoljeću prema

³³ U AR-u (AR V s. v. *leđa*) navodi se oblik *ledva* kao čakavski oblik, dok su u Jembrihovu glosariju uz suvremeno izdanje glagoljičnoga NT-a navedeni oblici *ledve*, *ledvé*. Detaljnije etimološku obradu vidi u ESSJ 15 s. v. **lędva*/**lędvo*/**lędvъ*/**lędvъje*/**lędvъja* i ESJS 7 s. v. *lędviję*. Moguća značenja 'bubreg' i 'unutarnji (spolni) organi' u ovome slučaju zanemarujemo jer nisu relevantna za temu.

³⁴ Vidi AR V s. v. *leđa*. Germanska je osnova *lent-* (a oblik se *Lenden* nalazi na istim mjestima u Lutherovu prijevodu Biblije iz 1545. na kojima se u hrvatskome NT-u pojavljuje riječ *ledve*), dok je latinski oblik *lumbus*.

³⁵ Lk 12: 35 Budite *boci vaši pripasani ... (**ledve*) i Ef 6:14 Stoitte tada, opasanimi *boki pasom va istini (**ledvé*).

³⁶ Početni je stupac latinski, tako da smo se i orijentirali prema njemu.

³⁷ Primjere iz rječnika donosimo u transkripciji.

³⁸ Za hrvatski je jezik navedeno primarno značenje 'leđa' (ESJS 7 s. v. *lędviję*).

potvrđi iz *Novoga testamenta* znači 'leđa', dok se u 19. stoljeću značenje proširilo na 'bok, kuk i bedro'.³⁹ Takvo značenju 'bedro' moglo bi se iščitati u rečenici:

Jevreji 7:5 akos su prem' od Abraamovih' Ledav' izašli. (NT2: 140)

U raspoloživim staročeškim biblijskim rukopisnim prijevodima na tome je mjestu zabilježen sinonim *bedro*. Smatramo ipak da bi se i u hrvatskome prijevodu moglo govoriti o značenju 'bedro', moguće i prema staročeškome jeziku, tj. da je prevoditelj koristeći se čakavskim oblikom *ledva* podrazumijevao i to značenje. Dok se u njemačkome Lutherovu prijevodu na istome mjestu nalazi višeznačan leksem *Lende* (u množinskome obliku *Lenden*), koji može značiti 'slabina, leđa' i 'bok, bedro'⁴⁰, a u latinskome tekstu *lumbos* 'bedro, bokovi, kuk'⁴¹, u suvremenome hrvatskom prijevodu također situacija nije jednoznačna.

Suvremeni prijevod Biblije iz 1968. (Biblija 1968) navodi *bedro* (*i ona izašla iz Abrahamova bedra*), a prijevod iz 1994. (HKS) *bokovi* (*i ona izašla iz boka Abrahamova*).⁴²

Slovenski Dalmatinov novozavjetni prijevod na istim mjestima navodi *ledovije*. S obzirom na to da u suvremenome izdanju Trubareva prijevoda Biblije nije tiskana Poslanica Hebrejima, možemo spomenuti kako se u tome prijevodu nalazi *ledavije* na drugim mjestima na kojima je u *Novome testamentu* također upotrijebljen leksem *ledva* (Mt 3:4, Mk 1:6, Ef 6:14). Međutim, u raspoloživim slovenskim rječnicima, pa i u etimološkome rječniku na portalu Fran ne spominje se značenje 'bedro'.⁴³ U staročeškim biblijskim prijevodima oblik *ledvi* upotrijebljen je samo u tekstovima iz prve redakcije *Bible drážďanská* (BD) (Mt 3:4): *a pás kožený na svých ledvích* i *Bible olomoucká* (BO) (Mk 1:6 *na geho ledwich*). U ostalim je redakcijama češkoga biblijskog prijevoda taj leksem zamijenjen leksemom *bedro*, koji je višeznačan te uz primarno značenje 'bedro'⁴⁴ može značiti i 'bok'. Tako konkretan primjer Heb 7:5

³⁹ Vidi ERHJ I. s. v. *leđa*.

⁴⁰ Značenja koja se odnose na unutrašnjost tijela ovom prilikom ne navodimo jer nam nisu relevantna. Značenja navodimo prema ERHJ I. s. v. *leđa* 'slabina' i HER s. v. *leđa* 'bok, bedro'.

⁴¹ Vidi RLJ s. v. *lumbus*.

⁴² Slična je situacija na drugome mjestu gdje se pojavljuju leksemi s istim značenjima; u suvremenome prijevodu Biblije iz 1968. g. (Biblija 1968) navode se *bokovi* (*Opašite svoje bokove istinom*), a u suvremenome prijevodu HKS (javno dostupno) iz 1994. *bedra* (*Opašite bedra istinom*) Ef 6:14.

⁴³ Vidi Fran s. v. *leđje, leđvije, leđvica*.

⁴⁴ Vidi VW s. v. *bedro*.

glasi: *oni pošli z bedr abraamovych*.⁴⁵ Ista je situacija i u poljskome prijevodu, gdje se pojavljuje leksem *biodro*, koji je također višeznačan ('bedro, kuk, leđa, bedrena kost', SPXVI II s. v. *biodro*). U konkretnome primjeru rečenica glasi:

Heb 7:5 od braciej swojej choć wyszli z biódr Abrahamowych.

Nazivi za dijelove tijela kroz povijest jezika ispreplitali su se te stoga ne čudi višeznačnost naziva *ledve*. Smatramo ipak da postoji mogućnost da je hrvatski protestantski prevoditelj kao jednu od značenjskih mogućnosti leksema *ledve*, *ledvé* podrazumijevao i 'bedra', te da mu je poticaj za to mogao dati predložak češke vernakularne Biblije, odnosno jedini jezik koji je imao podudaran oblik *ledví* u značenju 'bedro'.

4. Zaključak

Naša potraga za češkim leksičkim utjecajima u protestantskome glagoljičnom prijevodu *Novoga testamenta* nije urodila plodom, odnosno možemo zaključiti kako ipak češki vokabular nije hrvatskim prevoditeljima bio toliko potreban da bi se njime poslužili u prevođenju.⁴⁶ Svakako je u potrazi za češkim leksičkim utjecajem važno istaknuti i činjenicu da su češki i hrvatski jezik u tome povijesnom razdoblju bili srodniji nego što su to danas. Stoga su i primjeri koje smo naveli dvojbeni te su i oni ('bedro' za *ledve* te navedeni oblik glagola *oplivati*) moguće bili također dijelom rječničkoga fonda ondašnjega hrvatskog jezika. AR nije potpuno pouzdan izvor jer u njemu nisu zastupljeni svi tekstovi, posebice starije glagoljske književnosti, iako i dalje funkcionira kao jedini povijesni rječnik, dok se ne izradi povijesni rječnik hrvatskoga jezika koji bi obuhvatio sve tekstove starijih jezičnih razdoblja. Ipak, promatrani leksemi označeni su u tekstu *Novoga testamenta* zvjezdicom i dodatno pojašnjeni, što svakako znači da nisu bili u općoj uporabi.

Nadalje možemo zaključiti kako je naše istraživanje na tragu Fancevljeva (1916a, 1916b) zaključka kako su utjecaji stranih predložaka na tekst prijevoda *Novoga testamenta* ponajprije sintaktičke naravi. S obzirom na to da leksičkoga utjecaja češkoga jezika na prijevod nema, tek preostaje istražiti u kolikoj je mjeri on prisutan na sintaktičkoj razini.

⁴⁵ Primjer je iz *Bible pražská*, a tako je i u ostalim redakcijama.

⁴⁶ Za razliku od češkoga leksičkog utjecaja, uočili smo posuđeni slovenski leksik: *novič* (od *vnovič*), *nosilnica*, *dobrotliv* (od *dobrutliv*), *primaredna* (od *pernaredna*).

Neovisnost o češkome predlošku barem što se tiče leksičke strane pokazala nam je da su prevoditelji *Novoga testamenta* raspolagali dostatnim vlastitim vokabularom za tako zahtjevan zadatak. Koristeći se dijalektnom raznolikošću, crkvenoslavenskom tradicijom, već prilagođenim posudenicama ponajprije iz latinskoga, talijanskoga i njemačkoga jezika te vlastitom kreativnošću u tvorbenim postupcima pokazali su kako je tadašnji hrvatski jezik već dosegnuo izražajnu razinu za savladavanje intelektualno i civilizacijski zahtjevnoga, religijskoga, teološkoga, duhovnoga apstraktnog tekstualnog sadržaja.

IZVORI

- Biblija 1968 = Kaštelan, Jure i Bonaventura Duda (gl. ur.). 1968. *Biblija. Stari i Novi zavjet*. Novi zavjet preveo dr. Ljudevit Rupčić. Zagreb: Stvarnost – HKD Sv. Ćirila i Metoda.
- HKS = tekst hrvatske Biblije, 1994. *Novi zavjet*. Preveli Bonaventura Duda i Jerko Fućak. Kršćanska sadašnjost, Zagreb, javno dostupan (public domain) pod oznakom HKS. URL: www.biblija.net (15. rujna 2019.).
- BB = tekst poljske Biblije *Biblia Brzeska* iz 1563., javno dostupan (public domain). URL: <http://www.literatura.hg.pl/brzeska/brzeska.htm> (15. rujna 2019.).
- BD = *Bible drážďanská, Matoušovo evangelium*; tekst Matejeva evanđelja u suvremenoj transkripciji javno dostupan (public domain). Vokabulár webový – Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny, edice. URL: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/8fcd56f2-4372-4056-b569-d813ac17cf3d/plny-text/s-aparatem/folio/540v> (21. rujna 2019.).
- BO = tekst češke *Bible olomoucká* II. díl, Vědecká knihovna v Olomouci, sign. M III 1/II, javno dostupan (public domain). URL: <http://www.digitalniknihovna.cz/vkol/view/uuid:222857fc-4087-4261-9a35-f79ceb79951d?page=uuid:844c2454-0dc7-4b30-889a-5c8f74736b88> (15. rujna 2019.).
- BP = tekst češke *Bible pražská*, 1488. Nacionalna knjižnica Češke Republike, sign. 41.B.19., javno dostupan (public domain). URL: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR__41_B_19____11UYJI3-cs (12. rujna 2019.).
- DAL = tekst slovenske Biblije Jurija Dalmatina iz 1584. javno dostupan (public domain) pod oznakom DAL. URL: www.biblija.net (15. rujna 2019.).
- L45 = tekst Biblije Martina Luthera iz 1545. javno dostupan (public domain) pod oznakom L45. URL: [na www.biblija.net](http://www.biblija.net) (15. rujna 2019.).
- NT1 = Dalmatin, Antun i Stjepan Konzul. 1562. *Novi testament: 1. dio*. Tübingen. (Latinički prijepis glagoljskog izvornika. 2013. Ur. Dragutin Matak. Zagreb:

Adventističko teološko visoko učilište – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Školska knjiga).

- NT2 = Dalmatin, Antun i Stjepan Konzul. 1563. *Novi testament: 2. dio*. Tübingen. (Latinički prijepis glagoljskog izvornika. 2015. Ur. Dragutin Matak. Zagreb: Adventističko teološko visoko učilište – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Školska knjiga).
- S1 = Vinkler, Jonatan (ur.). 2017. *Primož Trubar; Ta evangeli svetiga Matevža 1555; Ta prvi deil tiga Noviga testamenta 1557*. Ljubljana: Pedagoški inštitut. URL: <https://www.pei.si/ISBN/978-961-270-269-4.pdf> (20. rujna 2019.).
- S2 = Vinkler, Jonatan (ur.). 2018. *Primož Trubar; Ta drugi deil tiga Noviga testamenta 1560; Svetiga Paula ta dva listy h tim Corintariem inu ta h tim Galatariem 1561; Svetiga Paula lystuvi 1567*. Ljubljana: Pedagoški inštitut. URL: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-37XDS0R0/cf054954-cd66-4ec7-9d1b-7386bf3f87/PDF> (20. rujna 2019.).

LITERATURA

- AR = AR 1880–1976. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU.
- Barbarić, Vuk-Tadija i Ivana Eterović. 2020. O utjecaju lekcionara na hrvatski protestantski prijevod Novoga zavjeta. *Bibliana – Hrvatski prijevodi Biblije*. Ur. Taras Barščevski, Zrinka Jelaska i Nada Babić. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo i Katolički bogoslovni fakultet: 177–196.
- Bučar, Franjo. 1910. *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Čupković, Gordana. 2010. Književnojezična koncepcija glagoljskoga i ćirilskoga Novoga testamenta iz 1562./1563. Prilog proučavanju razlika. *Filologija* 55: 1–36.
- Čupković, Gordana. 2013. Prilog proučavanju inojezičnih izvora hrvatskoga reformacijskoga prijevoda *Novoga testamenta*. *Croatica et Slavica Iadertina IX/1*: 137–144.
- Dittmann, Robert. 2013. Deuterokanonické knihy v protestantské tradici se zřetelem k Bibli kralické. *Salve, revue pro teologii, duchovní život a kulturu* 13/2: 127–141.
- ERHJ I. = Matasović, Ranko, Tijmen Pronk, Dubravka Ivšić i Dunja Brozović Rončević (ur.). 2016. *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika, I. svezak A – NJ*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- ESJS = Erhart, Adolf (gl. ur.). 1997. *Etymologický slovník jazyka staroslověnského 7 (kuditi-luma)*. Praha: Academia, nakladatelství Akademie věd České republiky.
- ESSJa = Trubačev, O. N. (ur.). 1974. – (2011.). *Etimologičeskij slovar' slavjanskix jazykov I – (XXXVII)*. Moskva: Nauka.
- Fran – Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. URL: <https://fran.si/> (20. rujna 2019.).

- Fancev, Franjo. 1916a. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga. *Rad JAZU 212*: 147–225.
- Fancev, Franjo. 1916b. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga. *Rad JAZU 214*: 1–112.
- Havráněk, Bohuslav. 1975. Vztahy kláštera Na Slovanech k jazyku a literatuře charvátskohlaholské. *Z tradic slovanské kultury v Čechách: Sázava a Emauzy v dějinách české kultury*. Ur. Jan Petr i Sáva Šabouk. Praha: Universita Karlova: 145–148.
- HER = Gluhak, Alemko. 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Ccsarec Zagreb.
- Jembrih, Alojz. 2007a. *Stipan Konzul i „Biblijski zavod“ u Urachu. Rasprave i građa o hrvatskoj knjižnoj produkciji u Urachu (1561. – 1565.) i Regensburgu (1568.)*. Zagreb: Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“.
- Jembrih, Alojz. 2013. Glosarij i pogovor uz pretisak glagoljičkoga *Novoga testamenta* 1. dio (1562.). U: Dalmatin, Antun i Stjepan Konzul. 1562. *Novi testament: 1. dio*. Tübingen. (Latinički prijepis glagoljskog izvornika. 2013. Ur. Dragutin Matak. Zagreb: Adventističko teološko visoko učilište – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Školska knjiga): 479–485; 495–531.
- Jembrih, Alojz. 2015. Glosarij uz Pavlove *Poslanice* i Ivanovo *Otkrivenje*, Drugi dio Novoga testamenta (glagoljsko izdanje Urach/ Tübingen 1563.). U: Dalmatin, Antun i Stjepan Konzul. 1563. *Novi testament: 2. dio*. Tübingen. (Latinički prijepis glagoljskog izvornika. 2015. Ur. Dragutin Matak. Zagreb: Adventističko teološko visoko učilište – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Školska knjiga): 473–480.
- Jonke, Ljudevit. 1964. Češki jezični elementi u hrvatskosrpskom književnom jeziku. *Književni jezik u teoriji i praksi*. Ljudevit Jonke. Zagreb: Nakladni zavod Znanje: 261–271.
- Keipert, Helmut. 2008. Prijevodi iz druge ruke u Gajevoj „Danici ilirskoj“. *Slovo 56–57*: 229–240.
- Kramarić, Martina. 2012. Interpretacije emauske epizode u češkim i hrvatskim povijestima jezika i književnosti. *Prolínání slovanských prostředí*. Ur. Marcel Černý, Kateřina Kedron, Marek Příklad. Červený Kostelec / Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze: 97–107.
- Kramarić, Martina 2015a. Bohemizmi u *Zrcalu člověčaskago spasenja* (1445.) u kontekstu starohrvatskih prijevoda sa staročeškoga jezika. Doktorski rad: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Kramarić, Martina. 2015b. Povijesni pregled češko-hrvatskih jezičnih dodira. *Křižovatky Slovanů*. Ur. Markus Giger, Hana Kosáková i Marek Příklad. Červený Kostelec / Praha: Pavel Mervart: 21–33.
- Kramarić, Martina. 2016. Starochorvatské středověké překlady ze staročeštiny a jejich staročeské předlohy. U: *Cesta k rozmanitosti aneb Kavárenský povalec digitálním historikem středověku. Sborník příspěvků k životnímu jubileu PhDr. Zdeňka Uhlíře*. Ur. Tomáš Klimek i Renáta Modráková. Praha: Národní knihovna České republiky: 155–167.
- Kramarić, Martina. 2017. Njemački kalkovi koji su u hrvatski jezik ušli posredstvom češkoga jezika. *Мультикультурализм и многоязычие. Сборник с докладов тринадцатити*

- международни славистични четения, София, 21–23 април 2016 г. Том I. Велико Търново: Издателство „Фабер“: 464–474.
- Kramarić, Martina. 2019. *Zrcalo človečaskago spasenja (1445.). Transkripcija, kontekst nastanka i jezično-povijesna analiza*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Kyas, Vladimír. 1956. Česká Hlaholská bible v poměru k ostatním českým biblickým rukopisům. *Slavia* 25: 328–341.
- Kyas, Vladimír. 1975. Problém české hlaholské bible. *Z tradic slovanské kultury v Čechách: Sázava a Emauz v dějinách české kultury*. Ur. Jan Petr i Sáva Šabouk. Praha: Universita Karlova: 163–164.
- Kyas, Vladimír. 1997. *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha: Vyšehrad.
- Lodercecker, Petar. 2005. *Sedmerojezični rječnik = Sedmijazyčný slovník*: prvotisak, Prag 1605. Pretisak i dodatak. Zagreb: Novi Liber – Nacionalna i sveučilišna knjižnica.
- Maretić, Tomo. 1892. Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku. *Rad JAZU* 108: 68–98.
- Matešić, Josip. 1992. O literarno-lingvističkoj koncepciji hrvatskoga protestantizma. *Buzet-ski zbornik* 17: 11–14.
- Moisejkenko, Viktor. 1997. Još o češkim leksičkim elementima u hrvatskom književnom jeziku. *Prvi hrvatski slavistički kongres: Zbornik radova I*. Ur. Stjepan Damjanović. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo: 313–318.
- Pacnerová, Ludmila. 2008. Staročeské literární památky a charvátská hranatá hlaholice. *Slovo* 56–57: 405–420.
- Polovič, Ivan. 1908. Evangelij sv. Matevža v protestantskem glagolskem „Prvem delu Novoga Testamenta“ iz l. 1562. *Trubarjev zbornik X*. Ur. Fran Ilesič. Ljubljana: Matica slovenska: 56–73.
- Reinhart, Johannes. 1997. Zwischenslavische Übersetzungen im Mittelalter. *Wiener slavistisches Jahrbuch* 43: 189–203.
- Reinhart, Johannes. 1999. Husov Výklad desatera Božicho prikázanic u hrvatskoglagojskom (starohrvatskom) prijevodu. *Slovo* 47–49: 221–254.
- RLJ = Divković, Mirko (ur.). 2006. *Latinsko-hrvatski rječnik*. Bjelovar: Dunja d.o.o.
- SPXVI = Mayenowa, Maria Renata (ur.). 1966. – 2012. *Słownik polszczyzny XI. wieku. Vol I – XXVI*. Wrocław.
- Turk, Marija. 2017. O češkom posredništvu u kalkiranju iz njemačkoga u hrvatski jezik. *Život mora biti djelo duha. Zbornik posvećen Dubravki Sesar*. Ur. Zrinka Kovačević i Ivana Vidović Bolt. Zagreb: Disput: 327–336.
- Voleková, Kateřina; Andrea Svobodová, Klara Matiasovitsová i Milada Homolková. 2019. Staročeský překlad biblických prologů. *Staročeské biblické předmluvy*. Ur. Andrea Svobodová i Kateřina Voleková. Praha: Scriptorium: 11–153.
- Voleková, Kateřina. 2015. Jan Hus a česká bible. *Jan Hus roku 1415 a 600 let poté, VII. mezinárodní husitologické sympozium. Tábor 23. – 25. června 2015*. Ur. Jakub Smrčka i Zdeněk Vybíral. Tábor: Husitské muzeum v Táboře: 179–190.

Vrančić, Faust. 1971. *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum : Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae & Ungaricae*. Zagreb: Liber (preisak izdanja Venetiis, 1595.).

VW = Vokabulár webový – Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny. URL: <https://vokabular.ujc.cas.cz/> (16. rujna 2019.).

Summary

THE CONTRIBUTION TO THE RESEARCH OF THE CZECH LINGUISTIC INFLUENCES ON THE GLAGOLITIC STJEPAN KONZUL'S AND ANTUN DALMATIN'S *NEW TESTAMENT* (1562/1563)

In this research we explored the influence of the Czech language on the lexical level in the first Croatian translation of the New Testament text, the Glagolitic *New Testament* (1562/1563), translated by Stjepan Konzul and Antun Dalmatin. Although it was announced in the preface of the translation that the Czech biblical text was used as the reference point for some „old words“, the thorough textual analysis and the comparison between Croatian and the multiple versions of the Czech biblical texts, Slovenian Trubar's translation and German Luther's translation shows that there is no influence of the Czech language on the lexis of the Croatian translation. Hence, we provide two examples (the verb *oplyvati* and the meaning 'thigh' for the *ledve*) as the cases where the Czech biblical text could have helped the Croatian translators.

Key words: Konzul and Dalmatin, Croatian Protestant translation of the New Testament (1562/1563), Czech Biblical translations, Czech linguistic influences

Članak preuzet iz zbornika radova JEZIK HRVATSKIH PROTESTANTSKIH IZDANJA I KNJIŽEVNOJEZIČNE KONCEPCIJE 16. STOLJEĆA, Ivana Eterović i Mateo Žagar (ur.), Zagreb, 2021: Hrvatska sveučilišna naklada i Staroslavenski institut, str. 216-232.